

NOVICE

kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči.

Na svitlobo dane od krajske kmetijske družbe.

Odgovorni vrednik *Dr. Janez Bleiweis.*

Tečaj VIII.

V sredo 6. sušca (marca) 1850.

List 10.

Kaj je za kmetijstvo zdej nar bolj potreba?

Po nemškím dohtarja Hlubeka.

Pervič. Po vsih deželah imajo gospodarji od léta do léta zmeraj večí težave s pôsli. Od kod to pride, de je le malo dobrih pôslov, ne bomo tukaj preiskovali, in tudi tega ne, kakó bi se dalo tem težavam od konca do kraja pomagati. Naš namén je le tukaj nasvetovati, kaj de je zdej nanagloma nar perva potreba, de bojo pôsli boljši.

Postave za pôsle (Gesinde-Ordnung) scer imamo; pa le postave so stale večidel le na popirju, in niso tudi za potrebe sedanjih časov več pripravne.

Nar poprej tedej potrebujemo novih pôselskih postav in ojstriga spolnovanja téh postav.

Kér se morajo te postave po potrebah in okoljšinah različnih dežel ravnati, se ne more za vse dežele ena postava dati. Treba je tedej, de bi zastopni in skušeni gospodarji, posebno pa kmetijske družbe, svoji deželi primerjene pôselske postave zložili, jih prihodnjimu deželnimu zboru v pregled in pretres predložili, ki naj jih potem ministerstvu na Dunaj pošlje, de jih Cesar poterdijo.

Kér pa pred ko ne deželnih zborov še dolgo ne bo, naj se po góri imenovani poti izdelane pôselske postave začasnemu deželnimu odboru (prov. Landesausschüssen) predložé, de jih pretrése in potem ministerstvu pošlje, de pridemo v ti zadevi, berž ko je moč, na boljši stan.

Z novim pôselskim rédam se imajo ob enim tudi pôselske bukvice vpeljati, kakor jih imajo že na Solnograškím (Salzburgischen), kér naše navadne pôselske spričebe (Dienstzeugnisse) ne veljajo nič.

V pôselskih bukvicah (Dienstbothenbücher) morajo zapisane biti: pôselske postave, po tem razlaga kakó dobrotljive so hranilnice (Sparrkassen), potem popis osebe pôsla (Personbeschreibung) kakor pri popotnih bukvicah (Wanderbuch), čas, kdaj je v službo in kdaj je iz službe stopil, in dobre lastnosti pôsla.

Pri pôslih, ki niso hvale vredni, naj se zamerka samo čas vstopa in izstopa iz službe, kér bo potem že vsaki gospodar vedil, kaj de to pomeni, če pod napisam „dobre lastnosti“ v bukvicah nič družiga ne stoji, kakor prazne čerte — — —

(Dalje sledi.)

Srečna skušnja obilo zdraviga krompirja pridelati.

Velikose je govorilo in pisalo od krompirjeve ku-

ge, veliko je bilo nasvetvanih sredstev se je obvarvati, vender se zlasti od zadnje jeseni iz veliko krajev spet sliši, de je krompir močno strohnel.

Ti bolezní v okom priti, bi bila perva skerb zvediti, od kod de pride, ali iz česa de izvira? Kar so že skušnje mnogih kmetovavcov učile, to poterdim tudi jez iz svoje lastne; tudi po mojim previdu izvira krompirjeva kuga iz pregnanja. Ravno kakor prerejene žive stvari — vzemi puro, kopuna, goveda, svinje i. t. d. — postanejo nemožne dalje živeti in gotovimu razpadu zapadejo, ravno tako se godí tudi našimu neprecenljivimu živežu — krompirju.

V Ameriki, svojim pervim kraju, kjer divji rase, je debelosti drobnih jabelk. Nam Evropejcam je bil predroben; mi smo si želeli debeliga in dosti na majhnim prostoru pridelati, zato smo ga na silno gnojne njive sadili, še clo vsakimu posebej v jamice gnojili. Res je, krompir je zrasede debel, in na majhnim prostoru se ga je veliko pridelalo.

Tode to nenaravno pregnanje — to silenje zoper njegovo natoro — je krompir tje pripravilo, kamor pride drevó blizo gnojniga kupa vsajeno. Od preobiliga živeža zoper svojo natoro močno rase; se prežene, in kmalo vsahne. Takó se godí tudi našimu blagimu krompirju. Preobilo obdarovan z rejnim sokam se hudo nappné, postane velik, brez de bi zamogel vés naserkani rejni sok spodobno prekuhati, in zastanek ga pelje k razpadu — to je k gnjilini ali trohnjenju. Po tem takim kaže ga saditi na močne, pa ne na novo gnojene njive; če pa ni takih, na dobro vdelani in močno s cestnim blatam ali zemljó namešani gnoj. Če ravno pridelk ne bo tako obilen in krompir ne takó debel, bo saj zdrav in tečen, za rejo ljudi in živine dober.

Jez sim v želji dobriga pridelka še dalje šel, in sim na močno njivo brez gnoja sajenimu krompirju ob času osipanja nekoliko dobro vdelaniga (tode ne konjskiga) gnoja takó dal natrositi, de so bili odraselki naj pervo nekoliko z perstjó zakriti, po tem se je vsakimu nekoliko gnoja natrosilo, in verh gnoja, kar je bilo moč, perstí nasulo.

Dve leti takó obdelovani krompir mi je obilno rodil, in ni kar nič gnjil.

Gotovlje na spodnim Štajarskim 26. svečana 1850.
Žitnik, fajmošter.

Od povišanja činža.

Vsako povišanje činža, ki se je prigodilo zastran razdelitve podložnih zemljiš, ima nehati brez odškodovanja.

Ta sostavk scer že sam na sebi zadost pové; zavolj bolj natanjčniga razjasnjenja pa vender ne bo od več, če se od teh davšin še nekoliko na dalje govori.

Kakor se je ljudstvo od časa do časa pomnožilo, takó se je tudi pomnožila potreba samostojnih povištev in gruntov. Kak posestnik podložniga celiga grunta je imel več sinov in je želel svoje posestvo med nje razdeliti, de bi jih bil morebiti soldašine obvaroval. Taka razdelitva se ni smela drugač zgoditi, kakor de je grajšina dovolila. Pri takih razdelitvah se je scer razdelila vsa poprejšnja davšinja v denarjih, v blagu ali v delih, zraven se je pa še tudi dostikrat vpeljal nov davk, pod iménam povišanje činža (Urbarsverbesserung, Zinserhöhung) i. t. d.

To povišanja davka se je veči del zató storilo, ker je gruntna gospóska, ktera je imela poprej le z enim podložnim opraviti, po razdelitvi grunta več podložnih dobila, za vsakiga v gruntnih buhvah posebno stran naredila, in zatorej več opravkov dobila, kakor jih je poprej le z enim podložnim imela. Ako ravno bi znali biti taki povišani činzi od kresije poterjeni, vender le nehajo brez odškodovanja za tó, ker prihodnjič nobena grajšina ne bo imela z nekdanjim podložnim več opraviti. Gruntne bukve bojo v cesarskih kancelijah opravljane, odškodovanje bojo cesarske kase pobirala — grajšinam pa ne bo potreba žitnice pobirati in tudi ne na tlako veljevati, ker je vse te zaveze konec.

Tudi kajže ali bajte so se sčasama na tako vižo vstanovile, kader se je le nekoliko zemlje od poprejšnjiga grunta odločilo in kajzarju v last dopisalo. Če se je pri ti priložnosti gosposkini davk po primeri odločeniga zemljiša od grunta odpisal in kajzarju naložil, ima taka davšina enako lastnost z urbarskimi davki. Če se pa od poprejšnjiga grunta nič gosposkiniga davka odpisalo ni, zraven pa vender kajzarju kaj vrnilo, naj bo pot kakoršnim koli iménam, tako nehajo take davšine brez odškodovanja. Zató tedaj tudi neha pri kajzarjih vsako povišanje činža.

Včasih se je pa tudi kako gruntno zemljiše na drobno razdelilo, tako de so se lastine (Ueberlandsgründe) naredile in pod tem iménam v gruntne bukve vpisale. Tudi pri takih lastinah se je morebiti zavoljo pomnoženja gosposkiniga opravila povišanje činža (Zinserhöhung, Urbarsverbesserung) vpeljalo. Tudi v teh primerlejih nehajo taki činzi brez odškodovanja. —

To do zdaj omenjeno povišanje činža zadene le podložne in soseskine grunte ali zemljiša, kader se je pri delitvi in zavoljo delitve vpeljalo. Če je pa morebiti od celosti dominikalne zemlje kak kos odločen bil, in če je pri ti priložnosti povišanje činža na tisti primerleji pogojeno ali zglihano bilo, kader bo ta kos zemlje, ktera je poprej puša bila, do dobriga obdelan, takó veljajo takrat določki pogodbe ali glihenge, ki se je med grajšino in med prejemnikom take zemlje storila.

Povišanje činža bi se pa bilo znalo tudi zató vpeljati, ker je podložni svoje podložne grunte bolj rodovitne storil ali pa njih lastnost premenil, postavim: če je iz hoste vinograde, iz paše njive i. t. d. prenaradil. Vzrok tega premenjenja je posestnika lastni pot, njegov lastni trud, tedej je tudi dobiček iz tega premenjenja le njegov, do kteriga nobeden drug nima pravice. Ako ravno pričijoči sostavek od takiga povišanja činža ne govori, moramo vender le od njega omeniti zató, kér se že po svoji lastnosti ne da prišteti tistim davšinam, ki izvirajo iz zaveze podložtva, in zatorej tudi ni za odškodovati, ako ni bilo morebiti v postavnih pogodbah poterjeno ali po političkih ali sodnih sklepkih presojeno.

Kér se davšina pod iménam „povišanje činža“ (Urbarsverbesserung, Zinserhöhung) v več krajih znajde, bojo imele dištriktne komisije posebno dolžnost na to gledati: kakó in zakaj de se je vpeljala; kmetje pa

naj sami že poprej na tanjko preišejo, iz kakšniga vzroka (uržoha) so to davšino plačevali, de bojo dištriktne komisijam vse pripomočke na roke dali, to reč brez zadržkov in po pravici poravnati. Ambrož.

Telegraf ali daljnopisnik.

(Dalje.)

V omari, pri kateri vidite v podobi 1. možá sedeti, je skrita tista posoda, v kateri se elektrika déla. V ti posodi so namreč v vodeni žepleni kislini, ki se po domače tudi hudičevo olje imenuje, cinkovne ploše h kufrenim takó pertisnjene, de se ena ploša za drugo verstí, in iz te skladnice steber postane, ki se po njegovim znajdeniku Voltovi steber imenuje, kteriga smo že v začetku tega popisa razložili. Ta mašina dela elektriko kakor delajo oblaki blisk in strelo; iz te mašine gré kufreni drat poleg magnetične igle na cesto, poleg ceste po kolih peljan, postavimo z Ljubljane, v Terst ali kam drugam, v Terstu se krog magnetične igle nazaj v Ljubljano verne in s pomočjo zemlje zopet k Voltovim stebru pride. S pomočjo zemlje — smo rekli — zakaj? Zató kér v Ljubljani in v Terstu je konec dratú v zemljo vtaknjen. Zemlja je namreč ravno takó dobra vodnica elektrike, kakor kufreni drat, in še veliko boljši. Če se tedej konci dratú, postavimo, v Ljubljani in v Terstu v zemljo vtaknejo, se je po tem takim vodilo elektrike med Ljubljano in Terstam napravilo, ktera se spet na-se nazaj oberne. Vprašal bo kdo: kakó se pa to zgodí, de elektrika, ki po dratu téče in po dratu v zemljo šine, ravno na tisti kraj tje téče, kjer drugi konoc dratú v zemlji tečí? Na to odgovorimo: de elektrika tam odtéče, kjer je je obilno nabrane, in tje teče, kjer je manjka, kakor voda le iz višjiga kraja v nižji kraj teče, in nikdar iz nižjiga v višji. Ali gré pa elektrika na tem teku pod zemljo ravno in nar bližno pot iz Ljubljane v Terst, ali pa morebiti velike ovinke dela, tega pa nihče ne vé. Če ravno kakih 10,000 milj póta po ovinkih gré, to elektriki nič ne dé, kér je znano, de ona v eni sekundi več ko 60,000 milj póta stori.

Kar drat zadene, po kterim elektrika teče, moramo povedati, de se sploh kufreni drat za tó jemlje; po železnim dratu scer tudi elektrika téče, pa železni drat, če je enake debelosti kakor kufreni, sedemkrat slabši elektriko pelje, kakor kufreni, tedej bi mogel biti železni drat, de bi ravno to opravil kakor kufreni, 7krat debelejši.

Drat, po kterim elektrika teče, se pa ne sme nikjer taci reči dotakniti, ktere bi elektriko na-se potegnile in takó vse delo telegrafa v nič pripravile. Zató vidite na vsakim kolu, čez kteriga je drat peljan, majhne obročke, ki so iz porcelana narajene, skozi ktere drat teče, zató kér ima porcelán to lastnost, de nič elektrike na-se ne potegne. Tudi stéklo (glaž) ima to lastnost, tode stékleni obročki bi se lože pokončali. —

Takó je prišla elektrika na svojim cilu in koncu na magnetično iglo, jo začne sukati, in iz tega postanejo znamenja in oznanila.

(Konec sledí.)

Vošilo zastran kantonskih poglavarstev.

Ministerstvo je z napravo novih kantonskih poglavarstev, po kterih so zamudne stare kresije odpravljene, gotovo dobro misel zadelo in je vsim deželanam s tem močno vstreglo, kteri, namest de so mógli poprej v dve kancelii hoditi, v kantonsko in kresijsko, zamorejo zdej vse v eni opraviti.

Ali — sedež kantonskiga poglavarstva, ki obseže